

Dr. sc. Enes Durmišević, profesor emeritus
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Pravni fakultet / Faculty of Law
enesdurmis@yahoo.com

ZAVNOBiH I BOSANSTVO

ZAVNOBiH AND BOSNIANSHIP

Povratak bosanske državnosti poslije 480 godina, makar sa ovom „konstrukcionom“ greškom, je veoma veliki uspjeh Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i partizana, uprkos nekonstituiranju **bosanske nacionalne države**. Mora se imati u vidu da je Bosna u prethodnom periodu unutar Kraljevine Jugoslavije bila „nepostojeća“, jer je režim Kraljevine (prvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), a kasnije Kraljevine Jugoslavija od 1929. godine) u suštini bio velikosrpski. Bosna je bila srpski prostor, teritorija, a Bošnjaci, bilo „pridošlice“ iz Male Azije gdje ih treba vratiti, „ostaci osmanske viševjekovne okupacije“, ili u boljem slučaju „Srbi islamske vere“. Uostalom to najbolje potvrđuje ministar unutarnjih poslova u prvoj vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Svetozar Pribićević, odbacujući bilo kakav oblik bosanskog i crnogorskog suvereniteta, jer po njemu su to srpske zemlje, srpski prostor. Bilo kakav politički aktivizam koji bi u primisli imao ideju o bosanskom i crnogorskom narodu, on u korijenu odbacuje: „Danas sve te suverenitete moramo uništiti!“¹

Ovu izjavu Pribićević daje u februaru 1919. godine, i to u Sarajevu, samo dva mjeseca po ujedinjenju u zajedničku državu Kraljevina SHS. Trebalo je na vrijeme zaprijetiti bosanskim muslimanima (Bošnjacima/Bosancima), da se ne bi neki bošnjački političar eventualno usudio tražiti bilo kakva prava za svoj narod, jer svim narodima u novoj državi je dovoljno to što su ih „Srbi oslobodili!“

„Bosna mora nestati!“

Nešto kasnije, član Srpske radikalne stranke iz Bosne i Hercegovine, dr. Milan Srškić, će izjaviti „da Bosna i Hercegovina kao pokrajinska individualnost i kao geografski pojam, treba navijek da nestane“ i „da je pitanje Bosne i

---

¹ Svetozar Pribićević, *Stenografski izveštaj sa skupštine održane 15. i 16. februara 1919. godine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919, 67.

Hercegovine riješeno ulaskom srpske vojske u te zemlje“.² Dakle, Bosne nema, nestala je utopivši se u Srbiju.

Srpski političari su smatrali da je Kraljevina SHS put za „srbizaciju južnoslavenskih naroda“, dok su kasnije, nakon proglašenja Šestojanuarske diktature 1929. godine u „jugoslavenstvu“ u suštini vidjeli „prošireno srpstvo“, pa je i „jugoslavenstvo uvijek bilo velikosrpstvo“.³ Takvo shvatanje imali su i neki srpski članovi KP, kasnije Saveza komunista Jugoslavije sve do disolucije Jugoslavije devedestih godina XX stoljeća.

„Ideja Jugoslavije, sama po sebi, racionalno je prihvatljiva, ali Srbi kad im apsolutna hegemonija dođe u pitanje – uvijek udare na prijevaru i brutalnom silom. Tako radi te hegemonije nema primjera u historiji da armija jedne države uništi vlastitu državu“,⁴ piše Mustafa Imamović, nekadašnji beogradski student i nekadašnji profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, u opkoljenom Sarajevu 1992–1995. godine.

Za razumijevanje tadašnjih društvenih procesa, kako u toku Drugog svjetskog rata, tako i kasnije sve do raspada Jugoslavije, potrebno je razumjeti historiju srpskog naroda, najmanje jedno stoljeće ranije, odnosno potrebno se vratiti najmanje na početak XIX stoljeća, u vrijeme Prvog srpskog ustanka pod vođstvom (Kara)Đorđa Petrovića 1804. godine.

Oslobođenje od osmanske (turske) vlasti, kao početni motiv, prerastao je, pod uticajem srpske mitologije, u eliminaciju ne samo takve vlasti, nego i svega onoga što je ta vlast stoljećima producirala. Neprijatelj „turčin“, poistovjećen je sa islamom, a konsekventno tome, i svaki musliman je neprijatelj kojeg treba eliminirati. A da bi eliminacija svega „turskog“ bila temeljita, moralo se ići daleko u prošlost da bi se iskonstruirao mit o „turskoj krivici“, „izdaji pradedovske vere“, „poturici gorem od Turčina“ itd. U sukobu sa „turcima“, „poturicama“, odnosno sa islamom, afirmiran je kult paganskog heroja čiji je cilj prisvajanje, pljačka, ubijanje, destrukcija ..., jer samo na taj način, uništavajući „turčina“, taj mitski, paganski heroj se realizira temeljeći svoj zločin i ubijanje u svetosavlju: „Ko se ne osveti taj se ne posveti!“

Turke kao mitsko zlo treba uništiti. Turci su samo sinonim ili drugi naziv za islam. I kad nestaje Turaka, mitsko zlo se vidi u drugim etničkim skupinama kao što su Bošnjaci, pa i svi muslimani Balkana. Kosovski mit prepariran u srpskoj nacionalnoj ideologiji, utemeljen je antiislamski, pa postaje koban za

---

² Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 415.

³ Mustafa Imamović, *Jugoslavenstvo je uvijek bilo velikosrpstvo*, Ljiljan, 14.12.1994; III (100), 54, i u: *Knjiga pamćenja*, University Press, Sarajevo, 2013, 412.

⁴ *Isto*.

sve balkanske muslimane u posljednja dva stoljeća, a za Bošnjake posebno, jer su slični, bliski, „isti“ kao i Srbi. Pothranjivanje mržnje prema muslimanima, nekad javno, očito i jasno, a nekad pritajeno, shodno političkim prilikama i interesima, ova mitologija je pretvorena u real-politiku. Propagirajući paganski i mitološki duh u najširim srpskim masama, političke, crkvene i intelektualne elite, na taj način šire fašističku ideologiju rase („nebeski narod“), tla („Srbi svi i svuda“, „Gdje su srpski grobovi to je srpsko“) i krvi („Do istrage naše ili vaše“), insistirajući na etnički čistom teritoriju, srpskom lébnšräumu, koji se ostvaruje dva stoljeća. Kosovska mitologija je polučila rezultate postavši real-politika i u agresiji na Bosnu i genocidu nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća.

„Svaki je Srbin prožet nekolikim kao kristal jasnim mislima – hoće slobodu i samostalnost svih zemalja za koje zna da su bile deo njegove države (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Slavonija, Kninska Krajina, Dalmacija) i da u njima živi „sirotinja raja“. Pod ovim imenom on razume svu onu svoju braću koja ne živi u granicama Srbije i prema tome nemaju potpunu moralnu i intelektualnu slobodu. Njih oslobodavati stalnim junaštvom, neprekidnim požrtvovanjem (nagon smrti) i krvlju. Mlaki, nepotpuni i oportunistički načini ne dolikuju ponosnom narodu“.⁵

Ovakav stav u svim segmentima srpskog (srbijanskog) društva (obrazovanje, kultura, crkveno-vjerski život, vojska, državna uprava, itd.) promoviran je i programiran, kako u autonomnoj kneževini Srbiji pod osmanskom vlašću od Miloša Obrenovića 1830, priznatoj i samostalnoj Srbiji 1878. godine na Berlinskom kongresu, tako i u novoformiranoj zajedničkoj južnoslavenskoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), pa sve do propasti Kraljevine Jugoslavije 1941. godine. Na ovakvim shvatanjima i interpretacijama historije su odrasle i obrazovane generacije Srba po kojima samo oni znaju historiju i samo oni znaju šta je bilo njihovo.

Prošlost je veoma važan element za ovakve radikalne ideologije. Kada i nema „odgovarajuće“ prošlosti, ona se može izmisliti i ona i ne mora biti stara i drevna. Prošlost „legitimira“ sve ono što nosioci ovakvih ideja rade, pružajući snažnu potporu sadašnjosti, koja sama po sebi nema što ponuditi. Zato su mitovi, laži i manipulacija historijskim činjenicama uvijek bitni kada se želi kazati: „Mi smo drugačiji i bolji od Drugih!“

---

⁵ Jovan Cvijić, *Dinarski Srbi i njihov violentni tip*, Govori i članci I, Beograd, 1921, 196.

Hrvatska politička misao je drugačije posmatrala Bosnu i Bošnjake, pa su oni smatrani Hrvatima, „nacionalno neosvještenima“, oni koji će se konačno „prikloniti Hrvatima“, „najčišća hrvatska krv“, oni su „dio hrvatskog narodnog organizma“, da bi ih u Drugom svjetskom ratu fašistička tvorevina Nezavisna Država Hrvatska (NDH), proglasila „hrvatskim cvijećem“, a njen vođa, poglavnik Ante Pavelić izjavio „da se ne smije dozvoljavati da se o Bosni i Hercegovini govori kao o posebnim zemljama“, ... „jer je Bosna srce hrvatske države, a muslimani plemeniti dio hrvatskog naroda ... koja je silom svojedobno otrgnuta od Hrvatske, i koja opet mora postati središte Hrvatske države ...“⁶

I tako od Ante Starčevića, Josipa Juraja Strossmayera, Ive Pilara, Stjepana Radića, Vlatka Mačeka, Ante Pavelića, Mile Budaka, pa sve do Franje Tuđmana⁷ i Mate Bobana: Bosna do Drine ili u lošijoj varijanti Banovina Hrvatska ili u novije doba makar „Herceg Bosna“! Milom ili silom, agresijom, ratnim zločinima, koncentracionim logorima za „hrvatsko cvijeće“, udruženim zločinačkim poduhvatom (UZP), lažima, revizijom historije ...

Kada je govor o sporazumu Cvetković – Maček po kome „Bošnjaci/muslimani nisu ni postojali“, poznati srpski intelektualac, profesor Živojin Perić je smatrao da u Bosni nije moguće etničko razgraničenje između Srba, Hrvata i Muslimana, jer se svi oni „imaju smatrati kao posebna etnička zajednica ...“ (*možemo li kazati Bosanci?*, podv. E.D.). Zato „rasparčati ovaj političko-ekonomski organizam bilo bi isto kao rasparčati Srbiju, Hrvatsku ili Crnu Goru“. Perić dalje nastavlja: „Ako se ikojoj istorijskoj pokrajini mora dati autonomija to je Bosni i Hercegovini!“⁸

Ali, hegemonijska i velikodržavna svijest Cvetkovića i Mačeka nije posjedovala humanizam Živojina Perića, niti je marila za tamo nekakvim muslimanima!

Proučavajući i istražujući historiju balkanskih naroda i njihovih državica, spoznat ćemo činjenicu da su sve ove male balkanske države, nastale u XIX stoljeću, i uglavnom su nastale na osnovu izmišljene historije i mitologije, sa

---

⁶ Slavko Odić, *Ustaški pokret i katolička crkva u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini*, u: *Srednja Bosna u NOB-u*, knjiga I, *Srednja Bosna do ustanka i u ustanku 1941.: članci i sjećanja*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976, 249.

⁷ „Tuđman je Bosnu i Hercegovinu vidio kao središnji dio hrvatske cjeline, pa arbitrarno i geopolitički karikaturalno zaključuje: „Hrvatska je polagala pravo na Bosnu i Hercegovinu na temelju povijesnog zajedništva i geopolitičke cjeline“ (Esad Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999, 197).

⁸ Olga Popović – Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX i XXI veka*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009, 315.

granicama, vrlo često, bez demografske, etničke i vjerske realnosti uz naglašena historijska romantična sjećanja. Treba li naglasiti da su sve one nastale zahvaljujući intervenciji velikih evropskih sila. Važno je bilo samo otjerati Osmanlije, ali i u svojoj nevjerojatnoj mržnji, uništiti i sve tragove njihove višestoljetne egzistencije na balkanskim prostorima. Pod egidom oslobodilačkih ratova ubijani su i prognani i vlastiti sunarodnjaci, samo zato što su bili „turske“ vjere.

Bosna u iskrivljenom srpskom i hrvatskom ogledalu

Sa ovakvom nacionalnom sviješću, međusobnom mržnjom i velikodržavnim planovima, Srbi i Hrvati koji su bili dva najbrojnija naroda u Kraljevini Jugoslaviji, ušli su u Drugi svjetski rat.

Vodeći istovremeno narodnooslobodilački rat za oslobođenje zemlje od fašističkog okupatora, ali i protiv domaćih izdajnika – kolaboracionista, komunisti vode i borbu za preobražaj jugoslavenskog društva, odnosno za izgradnju novih društvenih odnosa i ravnopravnosti svih građana, ali i narodā. Ako zanemarimo njihovu ideologiju o klasnoj borbi i analiziramo samo gornje navode o ravnopravnosti naroda i građana, konstatiraćemo da nisu bili dosljedni da se obračunaju sa nacionalizmom i šovinizmom u vlastitim redovima. Takav odnos, najčešće je bio rezultat pragmatizma,⁹ ali i zavisno od toga koji komunistički kadrovi su nosioci, gore navedenih anomalija i da li pripadaju većinskim narodima.

Poznate su činjenice o nejednakom odnosu prema zločinima i zločincima u zavisnosti od toga kojem narodu pripadaju zločinci, a kojem žrtve. U prvim godinama NOP-a, često su neke jedinice bile čas partizanske, čas četničke, ali su se te činjenice u školskim udžbenicima i zvaničnoj interpretaciji historije NOP-a, nakon rata, uglavnom skrivale.¹⁰ U boljem slučaju takve pojave su

---

⁹ O pragmatizmu bez ikakvih skrupula, pravde i morala partizanskih jedinica na čelu sa komunistima, vidi knjigu Adila Zulfikarpašića *Put u Foču*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2022. „U Foči formiramo nekoliko odreda tzv. Dobrovoljačke vojske. To su bili četnici koje smo mi razoružali. I to baš oni koji su poklali hiljade muslimana ... Da smo ih kažnjavali, sve bismo morali da pobijemo. Svi do jednog su klali. A preko 2000 ih je bilo. Za nekog Pljevaljića se pričalo da je poklao preko 1000 muslimana, za nekog Đurđevca oko 800, a za njihovog komandanta Krezovića da je sa dva brata pobio preko 300. Nijesmo mogli nikoga da strijeljamo jer ostali onda ne bi prešli na našu stranu. Čak smo za komandanta tog odreda u kome sam ja bio politički komesar, morali da postavimo baš tog Gojka Krezovića“ (Slavko Ćuruvija, *Ibeovac, ja Vlado Dapčević*, Beograd, 1990, 95).

¹⁰ Od mnogobrojne literature, nakon agresije na BiH, koja tretira ova pitanja bez ideoloških natruha, mogu se konsultirati: Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Plejada – BNZG – University Press, Zagreb – Sarajevo, 2016, i Max Bergholz,

nazivane „greškama i skretanjima“ u komunističkom pokretu. Uostalom, poznata je izjava prvog čovjeka ZAVNOBiH-a i prvog predsjednika Vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Rodoljuba Čolakovića na savjetovanju u Ivančićima kod Sarajeva 1942. godine „da Srbi ne znaju izdati“. Nerijetke su bile ovakve izjave i stavovi srpskih komunističkih kadrova u BiH o srpskoj superiornosti u NOP-u i one su se uglavnom odnosile na minimiziranje i osporavanje doprinosa Muslimana i Hrvata ovom pokretu. Uostalom, ovakve šovinističke izjave su beznačajne u odnosu na praksu amnestiranja srpskih zločinaca, kako pokazuje gornji slučaj iz Foče, koji navodi poznati partizanski komandant Vlado Dapčević. Po istoj matrici je 1944. godine, preko dvjesto hiljada četnika prešlo u partizane¹¹ i posljedice takvog neprincipijelnog stava su rezultirale time što su ti isti četnici/partizani ili njihovi potomci uništili zajedničku državu, počinili stravične zločine, pa i najteži oblik ratnog zločina – genocid! Ono što su radili četrdesetih, nastavili su i devedesetih godina XX stoljeća.

Mnogobrojni političari i intelektualci Kraljevine Jugoslavije bili su obrazovani i odgojeni u „krugu turske magije“. Takvom uticaju podlegli su i kadrovi KPJ i BiH. Jednog takvog mlađahnog komunističkog bosanskog kadrovika, Veselina Maslešu, koji piše o Bošnjacima i bosanskom pitanju, portretira u prof. Rasim Muminović:

„Šta može učiniti ideologija od ljudi saznajemo po Masleši kada ističe da Bošnjaci ne žive *na jednom teritoriju* kao da Srbi i Hrvati žive. Po toj vajnoj logici, Srbi u BiH ne bi bili Srbi, jer ne žive na jednoj teritoriji. ... Masleša i Pijade i njima slični pomagali su nacional-šovinistima svojom kvazi-teorijom o naciji da Bošnjacima osporavaju nacionalnost. ... zataškavanjem realnih problema isticanjem *prevazilaženja nacije* usljed bojaznosti da se otvaranjem tog problema ne pokrenu nacionalni sukobi zato što su Srbi u svojoj *četničkoj* formi bili *samo učutkani*. ... Svi su ravnopravni u srećnoj zemlji pravde i slobode, a to što narod po brojnosti treći ostaje nacionalno nepriznat nije omaška nego dokaz o *dominaciji nacionalista* među komunistima koji prihvataju samo ono što im odgovara. M. Pijade pokušava to prikriti optužbom o „skučenosti turskog feudalizma“, a zaboravlja na austrougarski i srpski, jer da je to posljedica „turskog feudalizma“, kako bi se objasnilo postojanje makedonske i crnogorske nacije?“¹² (podv. R. M.).

Nasilje kao generativna sila – identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zemlji, Buybook, Sarajevo – Zagreb, 2018.

¹¹ O amnestiji četnika i reviziji historije vidi više: Philip J. Cohen, *Srpski tajni rat – propaganda i obmana historije*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.

¹² Rasim Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact Publishing house, Sarajevo, 1996, 155.

Kada je govor o Moši Pijade, jednom od ideologa KPJ i velikom srbofilu, potrebno je kazati da je bio jedan od najvećih protivnika priznanja Bošnjaka/Muslimana kao jednog od šest jugoslavenskih naroda. Međutim, nije mu smetalo da traži autonomiju za Srbe u Hrvatskoj.¹³ Bio je uz Milovana Đilasa, tadašnjeg fanatičnog marksistu, moglo bi se kazati i staljinistu, protivnik priznanja Bosne i Hercegovine kao ravnopravne republike u budućoj zajedničkoj Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji (DFJ). Presudio je Josip Broz, noć uoči Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH), što je vodećim ljudima ZAVNOBiH-a (a to su, u prvom redu bili Rodoljub Čolaković i Avdo Humo) otvorilo prostor za zagovaranje ravnopravnosti BiH u budućoj državi.

Vodeći čovjek, tadašnjeg Pokrajinskog komiteta Komunističke partije BiH, Rodoljub Čolaković i sam odbacuje mogućnost bosanske nacije, „jer su s tome protivili i Hrvati i Srbi.“¹⁴ Jugoslavenski, pa prema tome i bosanski komunisti tada slijede lenjinističko-staljinističku teoriju o naciji koja se definira kao „historijski formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na bazi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i psihičke konstitucije koja se ispoljava u zajednici kulture.“ Ova definicija je, za komuniste, bila neprikosnovena i neupitna i prema njoj Bosni i Hercegovini ne pripada mjesto ravnopravne federalne jedinice u budućoj zajedničkoj državi:

„ ... naše federativno uređenje je državnopravni izraz nacionalne ravnopravnosti, pa prema tome koliko nacija, toliko federalnih jedinica. Pošto nema posebne bosanske nacije, onda ne može biti ni posebne bosansko-hercegovačke federalne jedinice ... „¹⁵

Sljedbenici osporavanja Bosne i Hercegovine kao buduće federalne jedinice, ali i jednog od njegovih naroda („*koji su primili islam i koji sebe obeležavaju po verskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredeljeni*“?!), podv. E.D.) uporni su u svojim namjerama:

---

¹³ „Tito je potkraj 1942. morao oštro presjeći svaku ideju o osnivanju autonomnog srpskog teritorija u Hrvatskoj što je predlagao Moša Pijade (no, to nije bio Pijadin hir ili izmišljotina, jer se o tome razmišljalo – naime, paralelno je postojala KP Hrvatske kao i Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju). Dedijer svjedoči da se Moša od Tita „vratio dvaput brže nego što je otišao“ (Ivo Goldstein (2019), *Josip Broz Tito, KPJ i Bosna i Hercegovina 1937–1943. godine*, u: *75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a: Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*, 104.

¹⁴ Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022, 193.

¹⁵ Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata II*, Svjetlost, Sarajevo, 1977, 515.

„Bosna i Hercegovina zauzimaju posebno mesto među ostalim našim narodnim republikama. ... tako da u njoj živi u nerazrušivoj izmešanosti deo srpskog i deo hrvatskog naroda, dok treći deo stanovništva sačinjavaju muslimani slovenskog porekla, koji su primili islam i koji sebe obeležavaju po verskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredeljeni. Ova činjenica da se danas može u Evropi naći stanovništvo bez nacionalnog obeležja plod je one teške zaostalosti i velikog stagniranja, koje karakteriše skučenost turskog feudalizma. Prema tome, Bosna i Hercegovina nisu, kao ostale narodne republike, država ove ili one jugoslavenske nacije; tj. Narodna Republika Bosna i Hercegovina nema obeležja nacionalne republike kao ostale ...“¹⁶

Ima li u ovakvim stavovima vjerske mržnje, radikalnog šovinizma, pa i orijentalizma, koji i danas susrećemo u Bosni i Hercegovini, Balkanu, pa i u Evropi? Da je u pitanju, u najmanju ruku, nedosljednost, nelogičnost i predrasude, odavno su primijetili i mnogobrojni strani publicisti, političari i historičari koji se bave historijom južnoslavenskih naroda.

„Da su i pored priznanja BiH kao samostalne republike ipak ostale i određene predrasude, pokazuje i činjenica da je status ove republike utemeljen sasvim drugačije nego u slučaju ostalih republika.“¹⁷

Politika nepriznavanja bosanskih muslimana (Muslimana, Bošnjaka, Bosanaca), a pogotovo nekakve bosanske nacije smatrano je ne samo zabludom, nego smrtnim grijehom. Nevjerovatno je koliko su vodeći ideolozi tadašnjeg jugoslavenskog komunizma odbacivali i samu pomisao o bosanskoj naciji. Jedino objašnjenje je da su u budućnosti planirali podijeliti Bosnu i Hercegovinu, isto onako kako su optuživali velikosrpsku i velikohrvatsku politiku u doba nenarodnog režima Kraljevine Jugoslavije. Sve dok su vjerska skupina, Bošnjaci su veoma pogodni za „nacionalizaciju“ u Srbe ili Hrvate, i sve dok Bosna nije bosanska, državljanska, politička nacija, ona, u bliskoj budućnosti može biti srpska ili hrvatska ili međusobno podijeljena. I po ko zna koji put, velikosrbin, srbofil, Moša Pijade više, gotovo prijetećim glasom, i to baš u Sarajevu, 1948. godine:

„Ne smemo se uspravljivati time što je nacionalno pitanje rešeno i ne smemo zbog zaoštavanja klasne borbe u periodu socijalističke izgradnje zaboravljati na nacionalno pitanje. Zauzimati stav kao da ga više nema ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju, neke nove, bosanske nacije. To je

---

¹⁶ Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbira CK KPJ), 19.

¹⁷ Wolfgang Hopken, *Jugoslovenski komunisti i bosanski Muslimani*, Književna revija, Sarajevo, maj 199

zabluda opasna, zabluda koja ne znači nikakav napredak, već naprotiv nazadak prema postignutom rešenju nacionalnog pitanja u ovim oblastima.“¹⁸

Kada god su bosanski muslimani (Muslimani, Bošnjaci, Bosanci) vezivali svoju sudbinu za jedinu svoju domovinu, Bosnu, a samo u njoj mogu opstati kao svoji na svome, uvijek su optuživani da poriču prava i drugima (Srbima, Hrvatima, Jevrejima, Romima, itd.) na njihovu domovinu Bosnu i da je žele jedino za sebe. Optužbe su bile maštovite: za bošnjakluk, izdaju „pradedovske vere“, klerikalizam, muslimanski nacionalizam, panislamizam, islamski fundamentalizam, islamizam i na kraju za bošnjački nacionalizam nakon što su preživjeli strahovite ratne zločine i genocid od istih onih koji ih sve vrijeme optužuju za sve, gore navedeno. Samo da se getoiziraju, pobjegnu od sebe i odustanu od svoje Bosne (bosanstva)! A gdje može pobjeći čovjek koji bježi od sebe?!

Mnogi komunisti i borci NOP-a u Bosni i Hercegovini, pa i u Jugoslaviji, su vjerovali da će Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a u Sarajevu krajem aprila 1945. godine, pogotovo ojačano *Deklaracijom o pravima građana* sa Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu, krajem juna 1944. godine, konačno riješiti složeno nacionalno pitanje Bosanaca (... ni... ni... ni ..., već i ... i ... i...) i time i ovoj republici dati perspektivu normalnog političkog, ekonomskog i svakog drugog razvitka, ali i na taj način presjeći sve silnice još iz predratnog vremena o aspiracijama srpske i hrvatske hegemonističke politike na teritoriju bosanske države, ali i na „duše“ njenih stanovnika. A onda je „moralo proteći gotovo pola stoljeća da bi čuvena odluka ZAVNOBiH-a *raskrila svoju sjenovitu stranu* (podv. E.D.). Pokazalo se ne samo da nije riješila bosansko nacionalno pitanje nego je na određen način čak izazvala sigurno najveću katastrofu stanovništva BiH. Pripremila mu je klopku kakvu 1945. godine niko nije mogao ni slutiti. Naime, ova temeljna i sudbonosna odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a utvrđuje Bosnu i Hercegovinu zemljom i srpskom i muslimanskom i hrvatskom. Ali, ne utvrđuje je i zemljom – bosanskom! A upravo u toj površnosti krije se njen presudni nedostatak.“¹⁹

Nažalost, problem bosanstva nikada i nije bio na tapetu jugoslavenskih i bosanskih političkih i intelektualnih struktura, osim kao „stidljiva nacionalnost“. Problem „opredjeljivanja“ muslimana (Muslimana, Bošnjaka, Bosanaca) je jedino hrabri Husein Husaga Ćišić isticao pred Konstituantom,

---

¹⁸ Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbira CK KPJ), 21.

¹⁹ Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997,39

ali bio je to labuđi pjev u ušima pobjednika i vrlo često bahatih i vulgarnih revolucionara čiji nacionalizam i šovinizam prema nekim jugoslavenskim narodima je bio dobro sakriven u svim organima moćne KPJ. Ona je (KPJ, kasnije SKJ), a to su pokazale devedesete godine XX stoljeća, postala frižider ili bolje reći inkubator svih fašističkih, šovinističkih, četničkih i ustaških ideja. Zar svi presuđeni najveći zločinci na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Haagu, nisu bili članovi SKJ? Očito, „priznanje“ Muslimana sedamdesetih godina nije bio dovoljno težak udarac velikosrpskim i velikohrvatskim hegemonističkim pretenzijama na BiH, da bi od njih odustale. Kao što se velikosrbi i manjim dijelom velikohrvati nisu nikada oslobodili „nacionaliziranja“ bosanskih muslimana u Srbe ili Hrvate, tako i mnogi vrhovni žreci jugoslavenskih komunista nisu se oslobodili iste bolesti i time su uvijek bili brana višenarodnoj Bosni i Hercegovini da pređe put u političku naciju Bosanaca, kako je to svuda u Evropi, odnosno Evropskoj uniji kojoj težimo, ali izgleda da i ona, Evropa, ima isti problem kao i obje Jugoslavije: da li su problem bosanski muslimani koji predstavljaju „strano tijelo“ na teritoriju, juče Jugoslavije, a danas Evrope (Evropske unije). Stavovi srpskih i hrvatskih nacionalista su nam, uglavnom poznati, ali treba podsjetiti i da su evropski „demokrati“ stavili embargo na odbranu od agresije zvaničnoj vladi BiH, koju su, uglavnom, imenovali „muslimanskom vladom“, žmirili na hiljade logora i masovnih grobnica, uglavnom, za bosanskomuslimansko stanovništvo, pravili prevare mnogobrojnim rezolucijama i konferencijama i na kraju formirali „luđačku košulju“ za sve patriote Bosne i Hercegovine, u trenutku kada su bili u prilici poraziti fašizam unutar Bosne, ali i fašizam iz susjedstva.²⁰ Da li i evropski „demokrati“ boluju od istih bolesti od kojih su

²⁰ Vidjeti samo mali dio knjiga i članaka o nevjerovatnom licemjerju i prevari međunarodne zajednice u vezi sa agresijom na Bosnu i genocidom nad Bošnjacima. Tu se posebno ističu tadašnja britanska i francuska politika: Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991-1996 – Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu*, University press – Izdanja Magistrat i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Sarajevo – Tuzla, 2012; Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998; *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*. (ur. Branka Magaš i Ivo Žanić), Naklada Jesenski i Turk i Dani, Zagreb – Sarajevo, 1999; Joseph Biden: *Promises to Keep*, Random House, New York, 2007; Adrian Hastings, *Rasprava Međunarodni odgovor – pouke za budućnost*, u: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*; Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 2007; Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 1999.; Brendan Simms, *Najsramniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sarajevo – Beograd, 2003; Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009; Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012; Tomaž Mastnak, *Crkveni džihad protiv islama*, Feral Tribune, Split, 23. prosinca 2000, 45; Michael A. Sells,

bolovali komunisti, članovi sva tri AVNOJ-a i sva tri ZAVNOBiH-a: narod koji u većini sačinjavaju muslimani (u Evropi) ne može imati svoju Republiku!? I danas, da li je priča o ulasku Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, samo „lipsavanje magarca do zelene trave!“

Vrlo je interesantno, ali i vrlo indikativno: svi komunisti Bošnjaci u NOP- u su se, uglavnom izjašnjavali kao Srbi, manjim dijelom Hrvati, dok je sav bošnjački (muslimanski) narod odbijao da se tako izjasni, pa smo imali besmislicu da se pod diktatom u znak protesta izjašnjavao kao Neopredijeljeni!

I najzad, nakon više od dvadeset godina upornog odbijanja bosanskohercegovačkih muslimana, Bošnjaka / Bosanaca da budu nacionalizirani u Srbe, ili Hrvate, ili Jugoslavene, Partija ne želi „vratiti“ tom osporavanom narodu njegovo historijsko ime, nego opet ostavlja prostor za mogućnost daljeg nacionaliziranja u Srbe ili Hrvate ili u anacionalne Jugoslavene, imenujući ih Muslimanima što je u potpunosti „čisto“ vjersko ime, ime svakog pripadnika islama. Musliman može biti Kinez, Arap, Amerikanac, Nijemac, Albanac, Srbin, Bošnjak, Hrvat ...²¹ Time i dalje njihovu domovinu Bosnu ostavljaju prikrivenom prisvajanju velikosrpskoj i velikohrvatskoj politici koja je bukvalno eksplodirala u obostranoj agresiji jednih i drugih sa učinjenim monstruoznim ratnim zločinima, odnosno genocidom nad onima koji su željeli biti lojalni svojoj domovini Bosni i Hercegovini.

U vrijeme rasprava unutar SKJ i SK BiH, šesdesetih godina XX stoljeća, bilo je razumnih glasova koji su mogli biti orijentir za logično rješenje „nacionaliziranja“ muslimana/Bošnjaka/Bosanaca. Jedan od glasova razuma bio je i Hamdija Čemerlić, svršeničnik Sorbonne, vijećnik ZAVNOBiH-a, prvi ministar pravde u prvoj Vladi NR BiH, kasnije profesor Pravnog fakulteta i rektor Univerziteta u Sarajevu, koji posebno pledira da se ne insistira na vjerskom imenu:

Iznevjereni most – Religija i genocid u Bosni, ITD Sedam, Sarajevo, 2002; Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom antinacionalizmu*, Peščanik.net, 13.08. 2010; Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991–1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996; Erich Rathfelder, *Rat u Bosni i Hercegovini*, Durieux, Zagreb, 2000; Ivo Banac, *Cijena Bosne*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996, itd.

²¹ Da je bilo prijedloga unutar SKJ u vezi sa imenovanjem bosanskohercegovačkih muslimana Bosancima, vidi: Iva Lučić, *U ime nacije – Politički proces revaloriziranja Muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji (1956-1971)*, University Press, Sarajevo, 2022, i Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000. Naravno, da je ova ideja i prijedlog sasječen u korijenu pod pritiskom istih onih komunističkih, šovinističkih i nacionalističkih snaga koje su to osporavale od Drugog svjetskog rata.

„Ja smatram da Muslimani Bosne i Hercegovine u tom imaju određen stav. Taj stav nije nesvjestan, oni svjesno odgovaraju da nisu ni Srbi ni Hrvati već nešto treće, a tom osjećanju po mom mišljenju treba dati određeno, nacionalno ime, a ne dovoditi ih u takvu situaciju da svom nacionalnom osjećanju daju vjersko ime“.²²

Više od dva desetljeća nepriznavanja i ignoriranja Bošnjaka, Centralni komitet Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1968. godine, ipak se malo posipa pepelom, ali nema snage, poštenja i hrabrosti da ide do kraja i bosanskim muslimanima „vrati“ njihovo historijsko ime. Gledajući historijski kontekst mora se priznati da je to tada bio mogući iskorak koji je, ipak, značio pomak u dotadašnjem „nepriznavanju“ Bošnjaka:

„Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi, odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod!“²³

Dakle, ipak odmak od onoga što su članovi Srpskog kulturnog kluba 1937. godine, među kojima se posebno isticao Vasa Čubrilović i Ivo Andrić, koji su smatrali da će se muslimani koji su „postali verska manjina“ i koja će se „ubrzo nacionalizovati“, naravno, po njima u Srbe. Da svoju ideologiju i odnos prema muslimanima, u ovom slučaju Muslimanima / Bošnjacima / Bosancima nije promijenio i nakon što je, u novoj, Titovoj Jugoslaviji postao visoki funkcioner KP/SK Jugoslavije, profesor Beogradskog univerziteta, akademik SANU, itd., potvrđuje činjenica da je na jednoj od konferencija o statusu Bosne i Hercegovine, 1968. godine, izjavio: „... Jednom reči, *Bosna i Hercegovina nemaju državni narod* (podv. E.D.), koji bi svojim poreklom, istorijskom i državnim tradicijom, bio nosilac njihove državne misli“.²⁴

Zar to nisu bili svi građani Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i sav njen radni narod i omladina, kako su govorili visokopozicionirani funkcioneri Partije! I države, naravno, jer su to jedne te iste osobe!

---

²² Hamdija Čemerlić, *Pitanje nacionalnog osjećanja kod Muslimana*, u: *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo (1965), 381.

²³ Enver Redžić, *Istoriografija o „muslimanskoj naciji“*, *Prilozi*, 29, Institut za istoriju, Sarajevo (2000), 234. Naravno, da je ova ideja i prijedlog sasječena u korijenu pod pritiskom istih onih komunističkih, šovinističkih i nacionalističkih snaga koje su to osporavale od Drugog svjetskog rata.

²⁴ Vasa Čubrilović, *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, Sarajevo, 4, (1968), 24.

Ponosno ime bosansko i potajni bosanski narod!

Istine radi, ne treba zaboraviti da su postojali ljudi koji su upozoravali na šizofrenu situaciju u vezi sa muslimanima, bošnjaštvom i bosanstvom. Bio je to Josip Smolaka, nekadašnji član Jugoslavenskog odbora iz 1915. godine, koji je učestvovao u formiranju zajedničke države Južnih Slavena, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. On 1945. godine piše: „... Službena istina priznavala je samo tri naroda, po formuli SHS. Stvarno, postojale su u svesti naroda Jugoslavije, i u njihovu srcu, još tri južno-slovenske narodnosti: jedna zabranjena (makedonska), jedna potajna (bosanska), i jedna u previranju (crnogorska) – podv. E.D.). Makedonsku je centralistički velikosrpski režim priznavao već time što je, bojeći je se, nemilo je gušio. U Bosni je pored Srba i Hrvata bila službeno priznavana treća narodna grupa ravna njima, ali pod verskim imenom „Muslimana“. Bosansko ime izbegavao je ne samo režim, nego i sam naš muslimanski svet, premda se u inostranstvu svi oni ponose bosanskim imenom. Zvanična nauka u Jugoslaviji, stojeći u službi politike, velikosrpske kao i velikohrvatske, stalno je tuvila Muslimanima u glavu da je ime bosansko antinacionalno – do te mere da ga se oni danas gotovo stide premda nemaju zašto, budući je ono jednako časno kao srpsko i hrvatsko ime. Ovo će bosanstvo ostati i u novoj Jugoslaviji „stidljiva narodnost“, dok god poslednji Bosanci – to su Muslimani koji, zbog svoje vere i drugih posebnih tradicija i osobina ne mogu da se opredele ni za Srbe ni za Hrvate – ne budu priznati kao narod pod svojim narodnim imenom.“²⁵

Sasvim je razumljivo da je Smolaka shvatio da je bosanska nacija „opasna po velikosrpske i velikohrvatske aspiracije prema Bosni i Hercegovini. To je pokazao Sporazum Cvetković – Maček iz 1939. godine kada je Bosna nestala sa mape zajedničke države, ali i Sporazum Milošević – Tuđman iz Karađorđeva iz 1991. godine, i obostrana agresija njihovih režima na Bosnu i Hercegovinu. Za njih, kao da je vrijeme stalo!

O tim teškim i prevratnim godinama i dr. Ivan Ribar, predsjednik Predsjedništva AVNOJ-a (treba li kazati, za one koji ne znaju, da Ribar nije bio član KPJ) s pravom kritizirajući sporazum Cvetković–Maček, zauzima veoma principijelan stav oko statusa Bošnjaka u tom sporazumu, kritizirajući i velikosrpsku i velikohrvatsku ideologiju, ali i tadašnju politiku najjače bošnjačke stranke Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) i njenog lidera, Mehmeda Spahu.

---

²⁵ Josip Smolaka, Srpstvo i hrvatsvo u federativnoj Jugoslaviji, Politika 11869/42 (1945), 2.

„Čini se da je pri tom sporazumijevanju Maček sebi zadržao pravo da može govoriti u ime Muslimana, koje je on smatrao za pristalice hrvatske državne ideologije. Međutim, znalo se da je postojao jedan veliki broj Muslimana koji nije bio orijentisan ni hrvatski ni srpski, već čisto bosanski (podv. E.D.) i vjerski, a uz ove postojao i jedan dio koji je otvoreno priznavao srpsku državnu ideju. Muslimani kao cjelina nijesu se nikada deklarirali za jednu ili drugu ideologiju, a Jugoslovensko-muslimanska organizacija, sa Spahom na čelu, nije ni pokušala da se nacionalno deklarirše.“²⁶

Dakle, ni JMO kao najjača muslimanska (bošnjačka) politička stranka u Kraljevini Jugoslaviji nije mnogo brinula da bitno promijeni političko, ekonomsko i kulturno stanje Bošnjaka, uprkos tome što je bila svjesna bošnjačke samobitnosti i bosanske autonomnosti. Takva nedosljednost je i morala završiti u potpunom raspadu stranke nakon početka Drugog svjetskog rata. Ili još gore: dio političkog vrha stranke završio je u ustašama.

Svi patrioti u Bosni i Hercegovini, s punim pravom uvijek će, uprkos svemu, historijskom kontekstu, fašizmu, genocidu nad Bošnjacima, Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu, postavljati pitanje: Ali zašto Bosna i Hercegovina nije „uspjela“ biti država svih njenih stanovnika, građana, svih Bosanaca kao što su to postale ostalih pet republika buduće zajedničke države (Slovenija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i Makedonija)?

Zar četiri i po desetljeća Republike (i narodne i socijalističke) Bosne i Hercegovine (1945–1990) nije moglo polučiti državljansku svijest koja bi se u tom historijskom procesu transformirala u bosansku nacionalnu svijest. Nedostatak građanskog društva, građanskih sloboda i političkog pluralizma ili dominacija zavobihovskog aksioma, da Bosna nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, već i srpska i hrvatska i muslimanska. Taj aksiom koji, u nedemokratskom društvu, kakvo je bilo jugoslavensko, niko se nije ni usudio ozbiljnije dovesti u pitanje i pozabaviti se bosanstvom koje ni najmanje nije niti bi smetalo bosanskim podidentitetima: etničkim (narodnim), jezičkim, kulturnim, vjerskim itd. Ili su neki jugoslavenski politički moćnici (javni komunisti, a tajni nacionalisti i šovinisti) snivali starojugoslavenske snove u kojima nije bilo Bosne ni Bosanaca i čekali svoju priliku?!

Ako nacionalne identifikacije nose sobom dinamički moment a svaka nova generacija nanovo recipira i otkriva nacionalni identitet u novom historijskom kontekstu, popunjava ga novim sadržajem, koristi nove forme i metode svog nacionalnog identificiranja, šta je sve moglo biti preprekom da svi bosanskohercegovački stanovnici ne usvoje politički identitet Bosanaca uz

---

²⁶ Dr. Ivan Ribar (1951), *Politički zapisi III*, Prosveta, Beograd, 162.

puno pravo zadržavanja svih svojih drugih identiteta, pogotovo ako se ima u vidu da je nacionalitet (nacija) društveno-historijski produkt?! Jesu li bosanskohercegovačke integralističke snage bile (puno) slabije od velikodržavnih snaga prikrivenih u državnim i partijskim forumima od općine do vrha federacije?

Zar moderna historija nije dokazala da su mnoge države uspjele oblikovati etničke, narodne skupine u nove nacionalne identitete, a istovremeno, neki narodi formirali svoje države?

Zar je bosanska republička (državna) struktura bila toliko krhka da se nije uspjela izboriti da svaki njen građanin bude makar „ustavni patriota“ (J. Habermas) i svi zajedno postanu nacijom bosanskih državljana, politička zajednica shvaćena kao politički pojam? Odgovor bi se mogao potražiti u nedostatku državne tradicije, slobode, jednakosti, solidarnosti, svijesti o zajedničkoj sudbini i teritoriji, poistovjećivanju političko-državnog i etničko-kulturno-religijskog identiteta, velikodržavnih projekata iz susjedstva, itd. Glorifikacijom etnosā (ethnos), narodā u Bosni i Hercegovini, zaboravljen je demos, politički narod, bez kog nema države, jer „moderne države mogu postojati samo ukoliko političko državljanstvo oslobađaju od kulturnog i etničkog identiteta“ (U. Altermatt). Ako se tome doda činjenica da su dva naroda u BiH pripadali, deklarirali se kao pripadnici, dijelovi dvije nacije iz susjednih republika, problem postaje dodatno kompliciran za formiranje bosanskog političkog naroda kao građanske političke nacije. Slabljenje ili jačanje republičko-državnih prerogativa Bosne i Hercegovine bilo je sve vrijeme u zajedničkoj državi na dnevnom redu, a bosanski patriotski orijentirani političari u stalnom plesu na žici: što je bilo više Bosne i Hercegovine, bilo je i više Bosanaca!

Očito je da „komunisti ipak nisu mogli svladati velikosrpsko i velikohrvatsko poricanje postojanja bosanskog naroda te posljedično i njegovog političkog osvješćenja u bosanskoj naciji.“²⁷

Nesporno se može dokazati, iz gore navedenih citata aktera kako AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, tako i učesnika NOR-a, prisustvo velikodržavne svijesti (negatora bosanske suverenosti) u glavama nekih moćnih čelnika i AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, odnosno KPJ. Zbog takve hegemonističke svijesti, pa čak i predrasuda prema nekim jugoslavenskim narodima, u ovom slučaju prema Bošnjacima kao većinskim muslimanima, Bosna je i sve vrijeme u periodu od 1945–1990. godine „bulovala“ od te „konstrukcione greške“ koja se protekla i na period nakon „demokratskih promjena“ na vrijeme agresije i rata protiv

---

²⁷ Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022, 298.

BiH, ali i na postdejtonsko vrijeme. Pothranjujući konstrukt „konstitutivni narodi“ i domaća i politika međunarodne zajednice, dodatno pogoršava bolest države BiH, navlačeći joj „luđačku košulju“.

Uprkos svim nedostacima „zavnbihovske“ BiH, ono što se posebno mora naglasiti, je činjenica da su tadašnji bosanski državotvorci ipak uspjeli naći šifru bosanske državne egzistencije i u veoma teškom historijskom kontekstu izboriti se za državotvornost Bosne i Hercegovine za razliku od ovih današnjih koji to ne umiju, jer nisu ni političari, a kamoli državnici. S punim pravom se može kazati da je ZAVNOBiH bio „apsolutni događaj“ (N. Ćurak) za Bosnu i Hercegovinu i njene građane u doba fašizma, rata, ratnih zločina, genocidā („evropske genocidne strasti“),²⁸ koncentracionih logora i gasnih komora.

Ne smije se zaboraviti, uprkos slabostima prema Bosni i Bošnjacima, da je antifašistička ideja u Drugom svjetskom ratu, koju su pronosili i propagirali članovi KPJ i partizani, spasila Bošnjake. Bošnjaci, učesnici NOP-u su u novoj državi bili garanti bošnjačkog fizičkog opstanka. Agresija na BiH 1992–1995. godine je najbolja potvrda šta bi sa Bošnjacima bilo da su pobijedile druge opcije.

Nedosljedna primjena proklamiranih principa u toku NOP-a o ravnopravnosti naroda i republika, o federalizmu, principijelnoj borbi protiv fašizma i šovinizma nakon komunističkog preuzimanja vlasti 1945. godine, je i dovelo do raspada Jugoslavije, užasnih ratnih zločina i genocida. Krug se zatvorio: neki politički nasljednici onih koji su stvorili Jugoslaviju su je, uglavnom, i uništili.

Samostalna i suverena Bosna i Hercegovina je danas država, ali i politička bosanska nacija koja u sebi sadrži svu pluralnost etničkih, vjerskih, kulturnih i svih demokratskih dostignuća modernih građanskih društava. Nepoštovanje pluralnosti bosanskog društva, znači nepriznanje njene suverenosti i njene nezavisnosti. Uvažavaju li naši susjedi, bivši agresori na Bosnu i Hercegovinu sve spomenuto?!

---

²⁸ Ove „genocidne strasti“ Evropa se nije oslobodila do današnjih dana. Izraelski genocid nad Palestincima, stanovnicima Gaze to najbolje potvrđuje, kada je sveukupna evropska zvanična politika, sa izuzetkom Irske i Španije, stala na stranu zločinca Natenjahua. Toj i takvoj zvaničnoj i političkoj Evropi (posebno birokratama u Briselu) obraz dijelom čuvaju mnogobrojni demonstranti širom evropskih prijestolnica.

Literatura

1. Ivo Banac, *Cijena Bosne*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996.
2. Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009.
3. Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.–1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1996.
4. Max Bergholz, *Nasilje kao generativna sila – identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zemlji*, Buybook, Sarajevo – Zagreb, 2018.
5. Joseph Biden: *Promises to Keep*, Random House, New York, 2007.
6. Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 1999.
7. Norman Cigar, *Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja*, Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.
8. Philip J. Cohen, *Srpski tajni rat – propaganda i obmana historije*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.
9. Jovan Cvijić, *Dinarski Srbi i njihov violentni tip, Govori i članci I, Beograd, 1921*.
10. Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata II*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
11. Vasa Čubrilović, *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine, Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta*, Sarajevo, 4, (1968).
12. Hamdija Cemerlić, *Pitanje nacionalnog osjećanja kod Muslimana*, u: *Prilozi Instituta za istoriju*, Sarajevo (1965).
13. Slavko Ćuruvija, *Ibeovac, ja Vlado Dapčević*, Beograd, 1990.
14. Robert Donia, *Iz Skupštine Republike Srpske 1991–1996 – Izvodi iz izlaganja poslanika Skupštine Republike Srpske kao dokazni materijal na Međunarodnom krivičnom tribunalu u Hagu*, University press – Izdanja Magistrat i Fondacija Istina Pravda Pomirenje, Sarajevo – Tuzla, 2012.
15. Ivo Goldstein (2019), *Josip Broz Tito, KPJ i Bosna i Hercegovina 1937 – 1943. godine*, u: *75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a: Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću*.
16. Adrian Hastings, *Rasprava Međunarodni odgovor – pouke za budućnost*, u: *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*.
17. Wolfgang Hopken, *Jugoslovenski komunisti i bosanski Muslimani*, Književna revija, Sarajevo, maj 1990.
18. Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Plejada – BNZG – University Press, Zagreb – Sarajevo, 2016.
19. Mustafa Imamović, *Knjiga pamćenja*, University Press, Sarajevo, 2013.
20. Vera Kržišnik Bukić, *Bosanski identitet između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
21. Iva Lučić, *U ime nacije – Politički proces revaloriziranja Muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji (1956–1971)*, University Press, Sarajevo, 2022.

22. Rusmir Mahmutćehajić, *Bauk bosanstva u anesteziji i poslije*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2022.
23. Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012.
24. Tomaž Mastnak, *Crkveni džihad protiv islama*, Feral Tribune, Split, 23. prosinca 2000.
25. Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom antinacionalizmu*, Peščanik.net, 13.08. 2010.
26. Tomaž Mastnak, *Evropa: istorija političkog pojma*, Beogradski krug, Centar za medije i komunikacije, Beograd, 2007.
27. Rasim Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact Publishing house, Sarajevo, 1996.
28. Slavko Odić, *Ustaški pokret i katolička crkva u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini*, u: *Srednja Bosna u NOB-u*, knjiga I, *Srednja Bosna do ustanka i u ustanku 1941.: članci i sjećanja*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976.
29. Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1948. (Govor Moše Pijade, člana Politbiroa CK KPJ)
30. Olga Popović – Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX i XXI veka*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009.
31. Svetozar Pribičević, *Stenografski izveštaj sa skupštine održane 15. i 16. februara 1919. godine*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1919.
32. Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
33. *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*. (ur. Branka Magaš i Ivo Žanić), Naklada Jesenski i Turk i Dani, Zagreb – Sarajevo, 1999.
34. Erich Rathfelder, *Rat u Bosni i Hercegovini*, Durieux, Zagreb, 2000.
35. Enver Redžić, *Istoriografija o „muslimanskoj naciji“*, Prilozi, 29, Institut za istoriju, Sarajevo (2000).
36. Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000.
37. Ivan Ribar, *Politički zapisi III*, Prosveta, Beograd, 1951.
38. Michael A. Sells, *Iznevjereni most – Religija i genocid u Bosni*, ITD Sedam, Sarajevo, 2002.
39. Brendan Simms, *Najsramniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Sarajevo – Beograd, 2003.
40. Josip Smodlaka, *Srpstvo i hrvatsvo u federativnoj Jugoslaviji*, Politika 11869/42 (1945).
41. Esad Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1999.
42. Adil Zulfikarpašić, *Put u Foču*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2022.